

Bachelorgradsoppgave

RESILIENS OG BESKYTTELSESFAKTORER

RESILIENCE AND PROTECTIVE FACTORS

- Hvilke faktorer kan spille inn for at noen barn klarer seg på tross av risiko?
- What factors enable some children to cope despite the risk?

Av Helen – Elisabeth Stangvik

BLU360

Bachelorgradsoppgave i
Førskolelærerutdanningen

Lærerutdanning
Høgskolen i Nord-Trøndelag - 2015

HINT

Innhold

1. INNLEDNING	FEIL! BOKMERKE ER IKKE DEFINERT.
1.1. Bakgrunn og førforståelse av valgt problemstilling	1
1.2. Problemstilling	2
1.3. Problemstillingens relevans opp mot førskolelæreren og barnehagens virke	2
1.4. Begrepsavklaring	3
1.5. Oppgavens oppbygging	4
2. METODE	4
2.1. Litteraturstudie	4
2.2. Begrunnelse for valgt metode	5
3. TEORI	5
3.1. Resiliens og opplevelse av sammenheng	6
3.2. Beskyttelsesfaktorer	8
4. DRØFTING	10
4.1. Hvordan kan jeg som førskolelærer være med å utvikle resiliens og bygge motstandskraft hos selve barnet?	11
4.2. Hvordan kan barnehagen virke som en beskyttende faktor	13
4.3. Samarbeid hjem - barnehage	13
4.4. Inkludering	14
4.5. Gode relasjoner	14
4.6. Struktur	15
5. KONKLUSJON	16
6. LITTERATUR	19

ANTALL ORD:7457

Forord

Arbeidet med oppgaven har vært både interessant og lærerikt, men også både tidkrevende og noen ganger vel i overkant frustrerende.

Takk til mann og barn som har vist stor forståelse og tålmod med meg mens skrivingen har pågått.

Takk til veilederen min Karen for innspill, gode råd og hurtige tilbakemeldinger.

Takk til mitt forbilde bestemor, evig takknemlig for at hun alltid stilte opp for meg.

Helen-Elisabeth Stangvik.

Sammendrag

Temaet jeg har valgt er: Resiliens og Beskyttelsesfaktorer, med problemstillingen: **Hvilke faktorer kan spille inn for at noen barn klarer seg på tross av risiko?**

Jeg har tatt for meg et lite, men gode teorier i min litteraturstudie. De mest sentrale bøkene som er brukt er: Barn i risiko- Skadelige omsorgssituasjoner (Kvillo, 2010) og Resiliens. Risiko og sunn utvikling (Borge, 2010).

Jeg vil ta for meg hvordan jeg som førskolelærer kan jobbe med resiliens opp mot selve barnet og hvordan barnehagen kan være en beskyttende faktor for barn i risiko.

Formålet med denne oppgaven er å øke min egen forståelse om emnene resiliens og beskyttelsesfaktorer, dette fordi jeg mener dette er viktig i min kommende rolle som førskolelærer og som voksenperson. Når jeg selv får en dypere forståelse og kunnskap er det lettere å formidle denne videre til andre i rundt meg.

1 INNLEDNING

I denne oppgaven har jeg valg å skrive om resiliens og hvilke faktorer som kan spille inn for at noen barn klarer seg på tross av risiko. Jeg vil komme inn på hva som kan være årsaker til at disse risikobarna kommer seg videre, og er velfungerende på tross av risikofaktorene de måtte ha opplevd. I dag vet vi mye om hvilke risikofaktorer barna kan oppleve helt fra de er små, og mye tidligere enn dette også da noen barn opplever risiko allerede i mors liv under svangerskapet. Risikoen kan være i nære relasjoner til barnet eller fra samfunnet rundt barnet. Risikofaktorer kan også ha stor innvirkning på barnets psykiske helse og kan derfor spille en stor rolle om hvordan barnet greier seg senere i livet. Noen barn greier seg bra til tross for de risikoene de opplever, hva er det som gjør at disse barna klarer seg bedre enn andre barn med lik risiko og hvilke beskyttelsesfaktorer kan spille inn for at noen klarer seg tross alt?

1.1 Bakgrunn og førforståelse av valgt problemstilling

Alle som arbeider eller har omgang med barn har et stort ansvar for de barna de omgås med, man må ha øynene åpne for de positive egenskapene og det unike med hvert enkelt barn. Samtidig må man være ekstra oppmerksom og fange opp signaler fra barn der utvikling og adferd ikke er som den skal, da en slik unormal utvikling og adferd kan være tegn på ulike overgrep mot barnet, eller at barnet har utfordringer det har vanskeligheter med å takle alene. Det er derfor viktig at vi voksne som jobber i barnehagen har kompetanse både i resiliensbygging hos barnet og styrke barnets beskyttelsesfaktorer. For å få til dette må vi selv ha kunnskap om hva resiliens er og hvilke beskyttelsesfaktorer barnet har i livet sitt. Formålet med denne oppgaven er å øke min egen forståelse om emnene resiliens og beskyttelsesfaktorer, dette fordi jeg mener dette er viktig i min kommende rolle som førskolelærer og som voksenperson. Når jeg selv får en dypere forståelse og kunnskap er det lettere å formidle denne videre til andre i rundt meg.

Min egen barndom og oppvekst spiller også inn i valg av tema og problemstilling. Min mor fikk meg i ung alder og var periodevis en fraværende mor som hadde nok med seg selv, min far var totalt fraværende, dette gjorde at mine besteforeldre og tante i stor grad har hatt ansvaret for meg i min oppvekst og barndom. Det samme hadde de for min nevø da hans mor døde da han var liten, hans far var også totalt fraværende. Vi fikk samme gode barndom, lik oppdragelse, like verdier ble overført til oss, ergo vi hadde så likt utgangspunkt i livet som søsken, men likevel har veiene våre gått i motsatt retning. Hans vei har vært fylt av

rusmisbruk, arbeidsledighet og dårlige valg. Jeg har også møtt utfordringer og veien har vært både kronglete og lang, men jeg har greid meg godt tross alt.

1.2 Problemstilling

«HVILKE FAKTORER KAN SPILLE INN FOR AT NOEN BARN KLARER SEG PÅ TROSS AV RISIKO?»

Denne problemstillingen vil jeg med beste evne besvare ved å vise hvordan begrepet og fenomenet resiliens er forklart ut fra den litteraturen jeg har valgt å lest meg opp på. jeg vil også gå nærmere inn på begrepene risiko- og beskyttelsesfaktorer. Voksne som jobber med barn og ikke minst vi førskolelærere bør og må få kunnskap om resiliens da dette igjen kan overføres til arbeidet vi har med barn og unge. Viktigheten med å kjenne barna, deres bakgrunn og eventuelt risiko er stor, da denne kunnskapen kan være til hjelp for at barna skal få utviklet resiliens og bli godt rustet for utfordringer de senere kan møte på. Som tidligere nevnt i og med at problemstillingen min har størst vekt på hvilke faktorer som kan spille inn for at noen barn klarer seg på tross av risiko, er det beskyttelsesfaktorene som kan spille inn i barnas resiliensbygging jeg vil holde hovedfokuset på, likevel vil risiko bli nevnt da risiko og beskyttelse henger sammen.

Ut ifra min problemstilling følger det underspørsmål som jeg tar med meg inn i oppgavens drøftingsdel:

- Hvordan kan jeg som førskolelærer være med å utvikle resiliens og motstandskraft hos selve barnet?
- Hvordan kan barnehagen virke som en beskyttende faktor?

1.3 Problemstillingens relevans opp mot førskolelærerens og barnehagens virke

Jeg mener at problemstillingen min har stor relevans opp mot alle yrkesgrupper som jobber med barn og unge, ikke minst for oss som har med de aller minste barna å gjøre, det er vi som skal legge grunnlaget for videre utvikling, læring og mestring.

I barnehagens samfunnsmandat del 1 står det:

«Barnehagen skal sikre barn under opplæringspliktig alder et oppvekstmiljø som både gir utfordringer som er tilpasset barnets alder og funksjonsnivå og trygghet mot fysiske og psykiske skadevirkninger» (Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver 2011, s.8)

Barnehageloven er også klar på sine retningslinjer og sier dette:

«Barna skal få utfolde skaperglede, undring og utforskertrang. De skal lære å ta vare på seg selv, hverandre og naturen. Barna skal utvikle grunnleggende kunnskaper og ferdigheter. De skal ha rett til medvirkning tilpasset alder og forutsetninger.»

(Barnehageloven § 1 Formål, 2.ledd)

Dette viser at vi voksne i barnehagen har en stor jobb å gjøre, vi skal og må gi barna trygghet og jobbe forebyggende opp mot barnas fysiske og psykiske helse. Resiliensbygging hos barn kan være å gjøre barn rustet til å komme seg gjennom utfordringer og risiko uten å få psykiske skader av dette senere i livet, for å gjøre dette må vi som voksne vite hvilke beskyttelsesfaktorer som kan hjelpe barna som er utsatt for en eller flere risikofaktorer.

1.4 Begrepsavklaring

I oppgaven vil jeg bruke noen begrep som jeg nå vil gjøre rede for.

Risikofaktorer er en fellesbetegnelse på faktorer og forhold som øker faren for at personer utvikler vansker (Kvello, 2010, s. 162). Dette kan være ulike faktorer som omsorgssvikt, misbruk, vold, liten eller fraværende stimulering, det kan også være traumer av opplevelser barnet har hatt fra tidligere erfaringer av for eksempel krig og flukt. For å dempe disse risikofaktorene er det viktig at barnet har **beskyttelsesfaktorer** rundt seg, disse faktorene gjør at utviklingen av vansker barnet er rammet av kan bli dempet slikt at barnet kan fungere og utvikle seg på tross av risikofaktorene de omgir seg med. (Kvello, 2010, s. 162) Disse beskyttelsesfaktorene kan være at barnet selv innehar evner som kan hjelpe dem selv videre, at de har andre mennesker rundt seg som kan være til hjelp og støtte i vanskelige situasjoner. Når mennesker har blitt utsatt for risikofaktorer og andre belastende livssituasjoner, men likevel klarer seg godt kommer begrepet **resiliens** inn. Resiliens er prosesser som gjør at utviklingen barnet har når et tilfredsstillende resultat til tross for at det har hatt erfaringer med situasjoner fylt med risikofaktorer (Borge, 2014, s. 14). **Salutogenese** er også et begrep jeg vil komme inn på, opphavsmannen til dette begrepet er Aron Antonovsky (1988) og man kan se likhetstegn mellom resiliens og salutogenese. Antonovsky hadde en teori om hvordan helse og toleranse mot stress og sykdom ble til og han mente med bakgrunn fra sin forskning at helsen ikke er et resultat av hva vi utsettes for, men vår evne til å takle det som skjer. En annen faktor han mener er viktig er evnen til å oppleve sammenheng og meningen i både tilværelsen og i livet, på tross av sykdom og utfordringer. («Sense Of Coherence» SOC). Det å se sammenhengen mellom den ene og alle i rundt viser Borge (2014) på en forståelig og billedlig måte når hun sier: *«Det er mange ting som skal til for at en løvetann vokser. Det blir enklere å*

forstå dersom man tar hele løvetannenga med i forklaringen, i hvilken grad en løvetann blomstrer, kommer an på jordsmonn, gjødsel, sol, regn, beliggenhet, tidligere løvetannplanter, andre løvetannplanter, eventuelle sykdommer, slåmaskiner, sprøytemidler og så videre.» (Borge, 2014, s. 15). Dette sitatet kommer jeg også til å bruke i drøftingen min.

1.5 oppgavens oppbygging

Oppgaven har jeg valgt å dele opp i hovedkapitler, innunder disse vil det være underkapitler. I teoridelen valgte jeg å gå inn i begrepene: Resiliens og beskyttelsesfaktorer, risikofaktorer er også tatt med, men ikke i like stor grad som de to førstnevnte. Grunnen til dette er at det er resiliens og beskyttelsesfaktorer som er hovedfokuset mitt i oppgaven og ikke risikofaktorer, jeg vil også som nevnt i problemstillingen min (1.2) dra to underspørsmål inn i drøftingsdelen til slutt.

Som følge av at oppgaven min er et litteraturstudie, er metodedelen før teoridelen da dette er et mest naturlig og gir et mere ryddig oppsett.

2 Metode

2.1 Litteraturstudie

I denne oppgaven har jeg brukt litteraturstudie, jeg har brukt studier og litteratur andre har gjort i min leting etter svar på min problemstilling. I og med at det ikke er meg selv som har gjort studier opp mot problemstillingen mins så er all brukte kilder og litteratur sekundærdata. Oppgavens innhold er basert på eksisterende kunnskap (Dalland, 2012, s. 228) og jeg vil så godt jeg kan gjøre rede for hvilke svar den brukte litteraturen og teorien har gitt meg opp mot problemstillingen min.

For å få svar på problemstillingen, har det vært nødvendig at jeg har satt meg inn i litteratur om temaet resiliens og beskyttelsesfaktorer, som nevnt tidligere i oppgaven min har jeg en førforståelse for temaet, men jeg ville vite mere hva litteraturen og teoriene hadde å si. Etter å ha lest litteratur og analysert denne valgte jeg ut deler jeg mente var viktig for oppgaven min, jeg bandt disse sammen igjen slik at den ble til en helhetlig og sammenhengende tekst med elementer som jeg har fått en dypere forståelse av. I en slik arbeidsprosess er det den hermeneutiske spiralen som er kjernen, her tar man tekstene fra hverandre, fordyper seg i et utvalg av de oppdelte enhetene og setter disse sammen igjen til en sammenhengende tekst.

«Den hermeneutiske spiralen innebærer at hver enkelt del blir studert for å få bedre forståelse av helheten.» (Postholm & Jacobsen, 2011, s. 102).

Som nevnt i delkapittel «1.1 Bakgrunn og førforståelse av valgt problemstilling» spiller min egen oppvekst og barndom inn i valg av problemstilling, men jeg vil ikke bruke dette som noen fasit på rett og galt, dette er mine egne og personlige erfaringer som ikke kan sidestilles med andre sine erfaringer. Muligheten er likevel der for at jeg kan komme til å bruke meg selv som eksempel opp mot andres teorier hvis jeg ser at det kan trekkes likhetstrekk mellom disse. Litteraturen jeg har valgt mener jeg har stor relevans og betydning opp mot problemstillingen min, jeg har også valgt å ha hovedvekten på nyest mulig litteratur fordi da fikk jeg å muligheten til å bruke den nyeste og oppdaterte kunnskapen om emnet.

2.2 Begrunnelse for valgt metode

Valg av metode var ikke vanskelig da jeg personlig er glad i litteratur. Det å kunne lese seg opp i emner og fag man virkelig brenner for er både interessant og kunnskapsberikende. En annen grunn for metodevalg er at jeg har kun hatt meg selv å tenke på, det har ikke vært nødvendig med avtaler om tidspunkt for intervjuer og observasjoner ute i «felten» for å innhente data og informasjon. Likevel har jeg erfart at denne type metode kan være både utfordrende og tidkrevende og ensom, dette fordi jeg har vært alene og ikke har fått de samme impulsene og inntrykkene som de studentene ute i «felten» har fått.

3 Teori

Jeg har med vilje valgt å forholde meg til et lite utvalg av litteratur, dette valget er gjort fordi jeg selv ønsket å ha oversikt over kildene mine. Jeg har gjort meg erfaringer tidligere som sier at for mange kilder og for mye litteratur betyr for meg at litteraturen og kildene bli uoversiktlige, og kaotisk.

Jeg har hovedfokuset mitt på to bøker, den første av Anne Inger Holmen Borge (*Resiliens-Risiko og sunn utvikling- 2014*), den andre er av Øyvind Kvello (*Barn i risiko-Skadelige omsorgssituasjoner-2010*). Som nevnt tidligere i del «1.4 Begrepsavklaring» vil jeg også komme inn på Aron Antonovskys (1988) teori om opplevelse av sammenheng, denne teorien er nevnt både i Borges og Kvellos bøker. Jeg har også brukt kapittel 14 «Resiliens som tilnærming i arbeidet med barn som trenger særskilt hjelp», dette kapitlet er skrevet av Arve Gunnestad og er hentet fra boken: «*En barnehage for alle, spesialpedagogikk i førskolelærerutdanningen-2007*», denne bokens redaktør er Palma Sjøvik. Jeg vil også se litt

på et langtidsstudie av høyriskobarn fra øya Kauai i Stillehavet, dette studiet ble gjort av psykologene Ruth Smith og Emma Werner. Både Borge og Gunnestad nevner dette studiet i sin litteratur, jeg har valgt å brukt Gunnestad som kilde for denne studien.

3.1 Resiliens og opplevelse av sammenheng

Et begrep som ble flittig brukt og som enda er i bruk om barn som klarer seg på tross av risiko er «løvetannbarn». Denne betegnelsen gir inntrykk av at det er barnet selv som har egenskaper og evner som gjør de uovervinnelige og usårbare. Dette stemmer ikke da det i virkeligheten ser at det er samspillet mellom barnet selv og miljøet rundt barnet som har en beskyttende virkning ovenfor barnet (beskyttelsesfaktorer). (Gunnestad, 2007, s. 302).

Resiliens handler om barns motstandskraft mot å utvikle problemer selv om de er utsatte for flere risikofaktorer i livet sitt. Barn har i likhet som voksne ulike måter å reagere og takle både risiko og stress på. Noen barn mestrer dette, mens andre igjen ikke takler utfordringene de møter. (Borge, 2014, s. 12). Resiliens er ikke en egenskap barnet selv innehar eller ikke, da det ikke er barnet alene som greier alle strabasene og prøvelsene, men samspillet av flere faktorer som gjør resiliensbygging hos barnet mulig. Borge sier også at resiliens dreier seg om motstandskraften barn innehar mot å utvikle psykiske problemer. Dette kommer til syne hos barn som viser effektiv og vellykket tilpasning tross for truende omgivelser, kriser og risiko. Hun presiserer også at barna reagerer individuelt på risiko fordi alle barn er forskjellige og ulikt rustet for å møte utfordringer. (Borge, 2014, s. 12). Borge mener også at det er viktig at barns tegn på resiliens i krise, stress og motgang blir stimulert. Dette mener hun vil styrke barnets selvbilde, noe som er positivt når barnet sener møter andre utfordringer. (Borge, 2014, s. 25).

I resiliensbygging hos barn er det flere faktorer som spiller inn, en av disse kan være at barnet ser og forstår sammenhengene med det som skjer dem. Denne opplevelsen av sammenheng kan være til stor hjelp for barnet med å forstå sin egen situasjon og tilværelse. En slik tilnærming til resiliens kan føres tilbake til Aaron Antonovskys (1988) teori om salutogenese, SOC og opplevelse av sammenheng. Antonovskys tilnærming til resiliens er sett fra den medisinske siden. Antonovsky mener at helsen er en variabel som går fra å være alvorlig syk til nesten 100% velvære, han mener også at alle mennesker befinner seg et sted mellom disse kategoriene. Antonovskys synspunkt forteller oss at det er ikke bare kurering av sykdommen

som er viktig, men også det å forstå hvert enkeltes personlige og individuelle situasjon, slik kan man se hva som kan bedre personens totale situasjon og bringe personen nærme «velvære-polen» selv om personen er alvorlig syk. Man kan se det slik at Antonovsky var på jakt etter faktorer som kunne fjerne, undertrykke eller mildne virkningen av risikofaktorer i pasientenes liv. (Gunnestad, 2007, s. 305).

Salutogenese begrepet ble lansert for å fortelle noe om hva som holder oss friske. Antonovsky selv har beskrevet begrepet som motstandsressurser, dette er kjernen av faktorer som takler sykdom, disse faktorene har også betydning for sykdomsutviklingen. Dette kan være ressurser som: et godt støttende sosialt nettverk, religion/livssyn, god økonomi. Tilgang til slike ressurser gir mennesker ulike utgangspunkt for å håndtere sykdommene de evt måtte ha.

Antonovsky kaller dette «sense of coherence» (SOC). (Kvello, 2010, s. 158)

På norsk kan man oversette SOC med «opplevelse av sammenheng». Gunnestad skriver at opplevelsen av sammenheng er evnen til å se verden og det som møter en som:

1. Forståelig.
2. Håndterbart.
3. Meningsfullt.

I følge Antonovsky er opplevelsen av sammenheng en prosess i individets mestring av de situasjonene livet har å tilby. Opplevelse av sammenheng er en helhetlig forståelse, en forståelse hvorfor man har havnet i den situasjonen man har havnet i og en forståelse om hvordan man skal løse eventuelt situasjoner man er kommet i, eller en forståelse om hvordan man kan takle og leve med den situasjonen man er i. noen ganger kan man ha ressurser selv til å mestre disse situasjonene, men andre ganger ser man at man trenger hjelp til å forstå sammenhengen i eget liv. (Gunnestad, 2007, s. 305)

«Man kan tenke seg at faktorene i SOC også gjelder for stress eller vansker generelt og kan forklare hvorfor noen mestrer godt det andre ikke håndterer, tilpasser seg situasjoner som andre ikke makter å forholde seg til, osv. forståelsen av situasjonen, selvbilde, motivasjon og mestringsstrategier, kan ikke løsrives fra hverandre. Bistand må ivareta denne kompleksiteten for å håndtere utfordringer parallelt med at det gjøres innsatser på å redusere stressnivået ved å fjerne risikofaktorer» (Kvello, 2010, s. 158)

Gunnestad skriver at et barn kan oppleve sammenheng etter foreldrenes skilsmisse ved at det får vite at det ikke er barnets sin skyld at foreldrene ble skilt, og at selv om foreldrene går fra

hverandre er de begge to like glade i barnet som før (forståelighet). Barnet får vite at det skal få besøke pappa eller mamma selv om en av disse flytter (håndterbarhet), og at barnet kan ha kontakt med begge foreldrene så lenge de lever (meningsfullhet). (Gunnestad, 2007, s. 305)

Som tidligere nevnt sier Borge at resiliens dreier seg om motstandskraften barnet selv innehar, dette kan være barnets væremåte, humoristisk sans og evnen til å lett få seg venner på grunn av disse egenskapene, denne motstandskraften kommer under beskyttende faktorer barnet selv bærer med seg. En studie som belyser dette er en langtidsstudie gjort av psykologene Ruth Smith og Emma Werner, jeg vil nå ta for meg denne studien og annen teori om beskyttelsesfaktorer.

3.2 Beskyttelsesfaktorer

Nyere langtidsstudier som har fulgt risikobarn gjennom flere år, har vist at omtrent 50% av barna utvikler seg til sunne, friske og velfungerende ungdom og siden voksne mennesker. I en slik forskning prøver man å finne ut hvorfor noen klarer seg på tross av en barndom og oppvekst preget av usikkerhet og flere risikofaktorer. (Gunnestad, 2007, s. 302)

Psykologene Ruth Smith og Emma Werner gjennomførte en slik studie på Stillehavsoyaen Kauai, dette studiet startet de i 1955 og det strakte seg 30 år frem i tid. Hele 698 barn var med i studien, dette var hele barnekullet som ble født på Kauai oppstartsåret. Hele 210 barn gikk under kategorien høyrisikobarn, da de allerede før fylte 2 år hadde opplevd og vært utsatt for risikofaktorer som: fattigdom, misdannelser, alkoholisme, vold, ustabilitet eller psykiske helseproblemer. Werner og Smiths studier viste at av disse 210 risikobarna var det 1/3 som klarte seg bra som voksne, disse hadde et velfungerende liv, både sosialt og i arbeidslivet. Werner og Smith var begge opptatte av hva det var som gjorde at noen barn klarte seg så bra som voksne på tross av alle risikofaktorene de hadde med seg fra fødselen av. (Gunnestad, 2007, s.302). De brukte begrepet beskyttende faktor og som nevnt tidligere er dette faktorer rundt barnet som demper risikoen for utvikling av vansker når mennesker er rammet av en eller flere risikofaktorer. (Kvelling, 2010, s. 162). Man kan også se likhetstrekk mellom begrepene beskyttende faktor og mestringsfaktor begrepet, men i likhet med begrepet Løvetannbarn blir også mestringsfaktor begrepet misvisende, når man bruker begrepet mestring tenker man fort på hva barnet klarer selv og hva det selv presterer, og ikke på sammenhengen mellom barnet, miljøet og samfunnet rundt dem. (Gunnestad, 2007, s. 302). Gunnestad sier også at: «*Begrepene resiliens og beskyttelsesfaktorene kan sees som en positiv motpol til sårbarhet og risikofaktor. Mens risikofaktor er faktorer som øker barnets*

mottakelighet for problem utvikling, er beskyttelsesfaktorer ulike tuper faktorer som fremmer helse og positiv utvikling» (Gunnestad, 2007, s. 302). En slik forskning som Smith og Werner tok for seg representerte en snuoperasjon som flyttet fokuset fra det «negative risikobarnet» til det «positive mestringsbarnet», fokuset på hva som forårsaket negativiteten ble flyttet over til å fremheve hvilke faktorer som spilte inn for å skape positiv utvikling tross alt.

Werner og Smith var som nevnt tidligere opptatte av hva som kunne være grunnen at noen av risikobarna i studien klarte seg bedre enn de andre. De fant ut at denne gruppen hadde et intelligensnivå som lå på gjennomsnittet eller høyere, dette kunne igjen medføre at disse deltakerne hadde en god evne til å takle og finne løsninger på vanskelige situasjoner de kom opp i, dette kunne igjen føre til at de ble attraktive venner å ha for andre barn. De fant også ut at barna som hadde greid seg best hadde et lett temperament og en væremåte som tiltrakk seg positiv oppmerksomhet fra mennesker rundt dem. Humøristisk sans og evne til å se det komiske i situasjoner var også en egenskap mange av disse risikobarna hadde. Ut fra disse oppdagelsene kan man se at noen barn kan ha mer eller mindre medfødte beskyttelsesfaktorer som kan være til hjelp både for dem selv og andre.

Arve Gunnestad (2007) nevner flere beskyttelsesfaktorer i sitt kapittel «Resiliens som tilnærming i arbeid med barn som trenger særskilt hjelp». En faktor han sier går igjen er at barnet føler at det har tilhørighet med noen, at det betyr noe for noen og at det er godtatt og elsket på grunn av hvem man er og ikke på grunn av hva det kan. Dette betyr at en viktig beskyttelsesfaktor for risikobarn er at barnet kjenner minst et menneske som det har et trygt, godt stabilt forhold til, og som barnet kan stole på. Andre faktorer han nevner er et godt fungerende nettverk rundt barnet, dette kan være en gruppe mennesker som barnet har kontakt med regelmessig, dette nettverket består som oftest av: Familien (de barna bor sammen med), slektninger, ansatte og andre barn i barnehage eller skole, naboer/venner og frivillige organisasjoner (idrettslag, kor, korps osv.). Han sier videre at: *«Et godt fungerende nettverk reduserer sårbarhet og øker motstandskraften (resiliensen) hos barn og hos familien som helhet. Det møter barnets behov for trygghet, kjærlighet, anerkjennelse og identitet»*. (Gunnestad, 2007, s. 304).

Øyvind Kvello (2010) har også beskrevet flere beskyttelsesfaktorer som kan ha innvirkning på barna resiliensutvikling. Han har delt disse faktorene inn i 3 ulike grupper:

- 1. Beskyttelsesfaktorer primært knyttet til barnet.**

Dette er faktorer som barnet selv innehar. Barnet har aldersadekvat utvikling, (barnet følger utviklingsmønsteret slik det skal i forhold til alder) både kognitivt, språklig, sosialt, emosjonelt, atferd, moral og motorisk. I tillegg kommer hobbyer, fritidsinteresser og aktiviteter der barnet kan utfolde seg, i en slik setting kan barna føle mestring og få bekreftelse på at det selv er gode i det det holder på med. (Kvello, 2010, s. 169).

2. Beskyttelsesfaktorer primært knyttet til kjernefamilien.

Dette kan være foreldre med god utdannelse eller som er i jobb. Foreldre som er tilstede for barnet og som gir trygghet og god omsorg. Om barnet har eldre søsken det har et godt forhold til, er dette også sett på som en god beskyttelsesfaktor. (Kvello, 2010, s. 169-170).

3. Beskyttelsesfaktorer primært knyttet til mikrosystemene ut over kjernefamilien.

Her kommer «alle» de andre barnet har å forholde seg til, de som ikke tilhører selve kjernefamilien. Opplever barnet risikofaktorer innad i kjernefamilien kan en voksen utenfra være en beskyttende faktor for barnet. Dette kan være besteforeldre, ansatte i barnehagen og skolen. Kvello viser at her er det viktig med «*Enighet om de grunnleggende verdiene i oppdragelsen av barnet mellom de som er aktive i omsorgen for barnet (for eksempel foreldre, besteforeldre, barnehage)*» (Kvello, 2010, s. 169). Han påpeker også at barnets tilgang til støttende voksne fra det offentlige om barnet har mange nære risikofaktorer innad i kjernefamilien (Kvello, 2010, s. 170).

Han sier også at barnehagen er en viktig beskyttelsesfaktor for barn, når han sier at beskyttelsesfaktorer primært knyttet ut over kjernefamilien kan være:

«En barnehage eller skole preget av inkludering av barnemangfoldet, gode relasjoner mellom de ansatte og barna, en klar struktur og god kontakt mellom barnehage/skole og hjemmet» (Kvello, 2010 s. 169).

4 Drøfting

I dette kapitlet vil jeg drøfte hvordan jeg som førskolelærer kan bruke den presenterte teorien i praktisk arbeid i barnehagen. Oppgavens problemstilling er som tidligere nevnt: «Hvilke faktorer kan spille inn for at noen barn klarer seg på tross av risiko?», innunder denne problemstillingen har jeg 2 underspørsmål jeg vil belyse.

1. Hvordan kan jeg som førskolelærer være med å utvikle resiliens og bygge motstandskraft hos selve barnet?
2. Hvordan kan barnehagen virke som en beskyttende faktor?

4.1 Hvordan kan jeg som førskolelærer være med å utvikle resiliens og bygge motstandskraft hos selve barnet

Vi vet nå at resiliens handler om barnets motstandskraft mot å utvikle problemer på tross av risiko, vi vet også at resiliens ikke er en egenskap barnet selv innehar, men er et samspill mellom barnet selv og samfunnet rundt barnet. Men likevel vi vet også at resiliens dreier seg om motstandskraften barna selv innehar mot å utvikle psykiske problemer, dette er individuelt fordi barn er forskjellige og ulikt rustet til å møte eventuelle utfordringer (Borge, 2014).

Det er mange ting som skal til for at en løvetann vokser. Det blir enklere å forstå dersom man tar hele løvetannenga med i forklaringen, i hvilken grad en løvetann blomstrer, kommer an på jordsmonn, gjødsel, sol, regn, beliggenhet, tidlige løvetannplanter, andre løvetannplanter, eventuelle sykdommer, slåmaskiner, sprøytemidler og så videre.» (Borge, 2014, s. 15).

Som førskolelærer er jeg en del av dette samfunnet som omgir barna, mange barn tilbringer store deler av dagen sin i barnehagen og dette betyr at jeg har en viktig jobb å gjøre når det kommer til å utvikle resiliens hos disse. Jeg mener at en av mange viktige oppgaver jeg har som førskolelærer er å gi barna en trygghet slik at de i beste fall unngår fysiske og psykiske problemer senere i livet (Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver, 2011).

Eksempel på slik trygghet er at barna er trygge i selve barnehagehverdagen, altså sammen med resten av barnegruppa og personalet. Like viktig mener jeg, er den tryggheten barnet selv skal ha på seg selv, sine evner og personlige egenskaper. Barnet skal også være trygg på at det er likt og at noen er glade i det kun fordi barnet er det barnet det er, og ikke på grunn av hva barnet gjør. De fleste er enige i at barnets skal fremheves på grunn av hvem det er og ikke hva det gjør, men likevel kan dette fort glemmes i en travel hverdag. De såkalte snille barna kan fort få mye mere positive tilbakemeldinger fra både voksne og andre barn i barnehagen, men de da «vanskelige» barna får negative og kanskje ingen tilbakemeldinger i hele tatt. Dette er ikke bra, da kun negative eller ingen tilbakemeldinger kan gjøre de aktuelle barna usikre på seg selv og dette igjen kan føre til at de kommer i en uheldig situasjon.

For å utvikle barnas resiliens og motstandskraft vet vi nå at barnet må bli sett for den de er og ikke hva de gjør, men vi vet også at resiliens fremmes av personlige egenskaper og at mestring øker barnets selvtillit, har barnet mestringsfølelse og føler at det er god på noe vil dette også fremme barnets trygghet på seg selv og øke barnets motstandskraft. Dette vil da medføre at jeg som førskolelærer også må fokusere på hvilke egenskaper barnet har, hva det

mestrer og hva det kan. For å øke barnas selvtillit kan jeg etablere aktiviteter som jeg vet barna mestrer (Kvelling, 2010). Det viktige her er at aktivitetene ikke blir for utfordrende og uoverkommelige. Jeg må fokusere på hva barna klarer da dette gir mestringsfølelse, og ikke minst må jeg gi barnet positive tilbakemeldinger på en oppriktig måte slik at de føler stolthet over mestringen sin. Positivitet, gode tilbakemeldinger og tilrettelagte aktiviteter slik at barnet føler mestring mener jeg kan øke barnets selvtillit og gi barna en bedre trygghet på seg selv, som igjen kan virke forebyggende og være resiliensskapende.

Noen barn har personlige egenskaper som fremmer både resiliens og motstandskraft, dette kan være at barnet har en væremåte og et lynne som gjør at det lett får venner, dette er i samsvar med de funn som Smith og Werner fant i sitt studie av risikobarn (Gunnestad, 2007) der så de at de barna som greide seg godt hadde en væremåte som tiltrakk seg positiv oppmerksomhet fra menneskene rundt dem. Dette er vel og bra, men de barna som ikke har disse egenskapene i like stor grad kan fort falle utenfor og det er disse barna jeg som førskolelærer må fange opp. Jeg har den oppfatning at alle er gode i minst en ting eller har minst en god egenskap, denne innstillingen tenker jeg kan være til nytte for de barna som ikke automatisk trekker til seg denne positive oppmerksomheten fra andre. Her må jeg som førskolelærer finne og fremme positive egenskaper barnet har og gi det oppgaver slik at det føler seg både betydningsfull og til nytte.

Noe av det viktigste jeg som førskolelærer kan gjøre for å fremme resiliens hos selve barnet er å gi barnet følelsen av at det blir sett, hørt og godtatt. Jeg er nødt til å «bygge» opp barnet slik at det blir trygg på seg selv, at det utvikler en god selvfølelse og får troen på at det er godt nok. Jeg må fremheve barnets sterke sider og egenskaper slik at barnet får en tro og selvtillit, slik at det både mestrer og vil klare de utfordringene som allerede finnes og de som eventuelt kan komme senere.

Barn som har risiko i nær familie, for eksempel en mor som er psykisk syk kan sitte med følelser at det er deres skyld. En slik skyldfølelse skal ikke barn gå rundt å kjenne på. Her kan jeg som førskolelærer bidra med å forklare at mammas sykdom ikke er barnets skyld. Når jeg skal gjøre dette må jeg forklare det på en lettfattelig men likevel troverdig måte slik at barnet forstår hva det er jeg snakker om. Heldigvis har det kommet en del barnelitteratur opp mot psykiske lidelser de siste årene som kan være til god hjelp i slike situasjoner. Det at jeg tar meg tid til å forklare barnet at morens sykdom ikke er hans/hennes skyld, men at det er

sykdommen som gjør at hun kan ha kortere og lengre perioder der hun ikke er helt som seg selv. Med å gjøre dette er jeg med i å gjøre situasjonen forståelig og barnet kan forstå sammenhengen i situasjonen. (Antonovsky, gjengitt i Gunnestad, 2007).

4.2 Hvordan kan barnehagen virke som en beskyttende faktor?

- med utgangspunkt i noen av Kvello sine punkter av beskyttelsesfaktorer.

For barn som har risiko nært innpå seg i det daglige kan barnehagen være det ene «fristedet» de har, barnehagen kan da bli stedet der de føler mestring, tilhørighet og trygghet. Disse faktorene i seg selv mener jeg fremmer barnets resiliensutvikling og kan virke som beskyttelsesfaktorer til de aktuelle barna.

Vi vet at Kvello har delt opp sine beskyttelsesfaktorer som kan være til hjelp for barnet inn i tre kategorier. Dette er beskyttelsesfaktorer primært knyttet til barnet, - kjernefamilien og – mikrosystemene ut over kjernefamilien (Kvello, 2015). Kvello har i korte trekk forklart hvordan barnehagen kan være en beskyttelsesfaktor (se underkapittel 3.2

Beskyttelsesfaktorer). Her sier han at en barnehage som er preget av mangfold i barnegruppen, som er inkluderende, har en klar struktur, god kontakt med hjemmet og har gode relasjoner mellom de ansatte og barna er en av viktige beskyttelsesfaktorer et barn kan ha.

I de neste delkapitlene vil jeg se nærmere på noen av de overnevnte punktene, jeg vil også si noe om hva jeg tenker om hvordan barnehagen kan fungere som beskyttelsesfaktor for barn i risiko.

4.3 Samarbeid hjem-barnehage

Godt samarbeid med barnets hjem er kjempeviktig om barnehagen skal ha mulighet for å fungere som en beskyttelsesfaktor. En god dialog med hjemmet og barnets omsorgspersoner gjør at barnehagen får opplysninger om barnet og dets situasjon, disse opplysningen kan være til stor hjelp for barnehagens arbeid opp mot hvert enkelt barn, slik at de skal få en barnehagehverdag som er best mulig tilrettelagt deres behov. En åpen dialog mellom hjem og barnehage helt fra starten av er vesentlig her og kan allerede gjøres i barnehagens startsamtale med barnas foresatte. Her kan barnehagen om ønskelig spørre om barnet har opplevd å ha sett eller selv å ha blitt utsatt for risiko, enten på hjemmebane eller andre steder, dette kan være risiko som rus, vold eller psykisk sykdom innen familien eller i den omgangskretsen barnet og

familien har. Disse opplysninger kan være til stor hjelp når barnehagens ansatte senere skal bli kjent med barnet, da de nå vet forhistorie og begrunnelser for eventuelt avvik i adferd og utvikling. Slik kjennskap til barnets bakgrunn gjør det da altså enklere for barnehagen å utarbeide individuelle planer for de barna som trenger det. Dette gjør da at disse barna kan få en barnehagehverdag med aktiviteter som passer deres mestringsnivå og at de har voksne i rundt seg som ser de for den de er og ikke for hva de gjør (Gunnestad, 2007).

4.4 Inkludering

Kvello (2010) nevner at barnehagen som en inkluderende instans er en beskyttelsesfaktor for barn, dette mener jeg også er i samsvar med Gunnestad (2007) sin teori om beskyttelsesfaktorer. Det å føle seg inkludert og ha tilhørighet med andre barn og voksne er viktig for alle barn, men kanskje spesielt viktig for de barna som lever med risiko i nære relasjoner og nær familie. Barnehagen må jobbe aktivt med at det skal være rom for mangfold i barnegruppen slik at ingen faller utenfor. Selv om barnet ikke faller inn under «normalen» skal det likevel føle seg som en del av fellesskapet barnehagen skal være. Dette kan barnehagen gjøre ved at den fokuserer på det at ingen er like, men alle er like mye verdt. Barn med egne risikofaktorer som for eksempel fysiske og psykiske handikap må også bli tatt med i de samme gjøremål og aktiviteter som de «friske» barna, da dette kan fremme barnets selvtillit og mestringsfølelse. Som vi vet fra før er dette beskyttelsesfaktorer som kan hjelpe barnet til å takle risiko og motgang (Kvello, 2010).

4.5 Gode relasjoner

Noe av det første jeg tenker på når det snakkes om gode relasjoner er: trygghet, samspill og varme mellom mennesker. I følge Kvello (2010) er også gode relasjoner mellom barna og barnehagens ansatte en beskyttelsesfaktor, jeg tenker også at gode relasjoner ikke er noe som kommer av seg selv, men noe som må skapes. For å skape og fremme en god relasjon er det viktig at barnet får følelsen av at det er sett, for å være sikre på at dette blir gjort tenker jeg at det å hilse på barnet ved navn og ønske det velkommen hver morgen. På denne måten vet barnet at de voksne er glade for å se det og det føler seg velkommen til en ny dag. For å bygge gode relasjoner med de aller minste i barnehagen, kan det være gunstig at disse får en fast voksen å forholde seg til i tilvenningsfasen om dette er mulig. Da er det denne voksne som har hovedansvaret for barnet i en periode. Dette gjør at barnet har sjansen til å knytte seg til en spesiell voksen slik at den nye hverdagen kanskje ikke føles fullt så utrygg i

begynnelsen. En ulempe her er hvis det er mye fravær i personalgruppen og barnet til stadighet opplever at den trygge voksne ikke er på jobb, dette er noe jeg vil ta opp i neste kapittel «struktur».

Det å ha rom til å ta seg god tid under påkledning- og bleieskiftsituasjoner kan føre til en bedre kontakt med barnet og den voksne. I bleieskiftsituasjonen er som regel stemningen roligere enn hva den er inne på selve avdelingen eller garderoben, derfor har man muligheten her for både god øyekontakt og den gode praten med barnet mens det blir byttet på. Gode relasjoner gjør at barna blir trygge og å lærer seg å stole på andre rundt seg. Jeg tror at barn som ikke opplever trygghet og ikke har lært å stole på de rundt seg kan bli utrygge. Dette kan medføre en uheldig utvikling for barnet da det kan vise sin utrygghet med en negativ holdning og oppførsel for resten av barnegruppen, som igjen kan gjøre at barnet faller utenfor og ikke blir en del av det sosiale nettverket det burde vært i.

Kvello (2010) nevner ikke gode relasjoner mellom barnehagens ansatte som en beskyttelsesfaktor, jeg mener dette nettopp kan vær det. Voksne som er trygge på hverandre, kjenner hverandre godt og har gode samarbeidsevner tenker jeg er positivt for barna. Hvordan atmosfæren mellom de voksne er sanser barna fort, er ikke denne god kan dette skape en urolig stemning i barnehagens barnegruppe. En dårlig tone mellom de ansatte kan gjøre barna usikre og redde, og dette er ikke til barnas fordel.

Relasjonsbygging mellom ansatte er noe man kanskje burde satt mere i fokus, både for barna og de ansattes sin del. Et eksempel på relasjonsbygging blant ansatte kan være at man går ut og spiser middag sammen. Det å treffe sine kollegaer utenfor arbeidstid kan gjøre at man blir kjent med hverandre på en annen måte enn på jobb noe som jeg ser på som positivt. Jeg tenker at fornøyde og glade voksne som liker de dem jobber sammen med og som liker jobben sin er med på å skape glade, fornøyde og trygge barn.

4.6 Struktur

Struktur i barnehagen er en beskyttelsesfaktor ifølge Kvello (2010) og dette mener jeg er riktig. Barnehagens strukturelle og forutsigbare hverdag kan være en trygghet og en pause for de barna som ikke har dette hjemme, i barnehagen vet de hva som venter dem til enhver tid og hvilke regler som hele tiden gjelder. Barn med risiko i hjemmet kan oppleve at hverdagen ikke alltid er like forutsigbar som den burde være. Her tenker jeg særlig at barn fra familier med rus og psykisk sykdom kan ha disse utfordringene, disse barna kan oppleve store

endringer og forskjeller fra en dag til en annen fordi familiemedlemmers sykdomsbilde hele tiden er i endring.

Det at barnehagen har en dagsplan som kontinuerlig blir fulgt er et eksempel på struktur, alle måltider og faste aktiviteter til samme tid hver dag, viser barna hva som hele tiden skal skje. Men det må også være rom for endringer, er dette snakk om planlagte endringer som personalet vet om i god tid i forveien bør dette tas opp med barna slik at de er klar over at akkurat denne dagen blir ikke helt som den bruker å være. Da blir barna forberedt på de endringene som skal skje og den utryggheten som noen kan føle kan bli unngått. Stabilitet i barnehagens personale er en annen faktor som spiller inn om man tenker seg at strukturen i barnehagen er en beskyttelsesfaktor. Det at barna til enhver tid vet hvem de har å forholde seg til av voksenpersoner i barnehagen tror jeg kan være både betryggende og beskyttende for barn som kanskje opplever ustabilitet ellers. Mye fravær av den faste personalgruppen er ikke til fordel for barna i barnehagen, da dette kan medføre mye bruk av vikarer som barna ikke kjenner og er like trygge på som de faste voksne. På grunn av dette tenker jeg også det er viktig at barnehagen har faste vikarer de kan bruke om dette er mulig. Når det blir brukt de samme faste vikarene over lengre tid vil det medføre at barna til slutt vil kjenne disse også, en annen viktig faktor her er at de faste vikarene selv vil også over tid bli kjent med barnegruppens sammensetting av barn og hvert enkeltes barn individualitet.

5 KONKLUSJON

Når det kommer til problemstillingen min: «**Hvilke faktorer kan spille inn for at noen barn klarer seg på tross av risiko**» så kan jeg si at her fant jeg flere faktorer som kan være til hjelp for risikoutsatte barn. Noen av disse var jeg allerede klar over uten å vite det selv. Som nevnt i delkapittel 1.1 «Bakgrunn og førforståelse av valgt problemstilling» hadde jeg selv en barndom som jeg nå ser hadde en del risikofaktorer i seg. Jeg ser nå at mange av de faktorene jeg var så heldig å ha i rundt meg også er tydelig fremhevet i den faglitteraturen jeg har valgt meg ut i forhold til denne oppgaven.

Barnehagens er et sted der barna tilbringer mange timer hver dag og Kvello (2010) sier at barnehagen også er en av beskyttelsesfaktorene som kan være til hjelp for barna. Godt samarbeid mellom hjem og barnehage er blant annet viktig både for kartlegging av eventuell risiko og ikke minst for å finne løsninger for barnets beste om det er behov for dette. Kvello

(2010) mener også at barnehagen bør være inkluderende, skape gode relasjoner, ha en god struktur da disse punktene også er regnet som beskyttelsesfaktorer.

Andre beskyttelsesfaktorer som er nevnt og som kan spille inn for at noen barn klarer seg bedre enn andre, er barnets egne medfødte egenskaper dette er noe både Gunnestad (2007) og Kvello (2010) nevner, Gunnestad (2007) nevner dette ut fra Werner og Smith sin forskning av risikobarn over flere tiår. På grunn av egenskaper som positivitet, godt lynne og god løsningsorientering fikk disse barna bedre kontakt med andre mennesker og de knyttet vennskap bedre enn de som ikke hadde disse egenskapene.

I arbeidet med denne oppgaven har jeg også fått forståelsen av at resiliens og oppbygging av dette er en prosess med mange faktorer som spiller inn, disse faktorene påvirker hverandre. Det er som i Borge (2014) sitt eksempel om løvetannengen, der hun viser at den ene lille løvetannen trenger innspill og hjelp fra miljøet i rundt seg for å vokse seg stor og sterk. Det samme gjelder for barns resiliensbygging og motstandskraft og som førskolelærer spiller jeg en stor rolle i denne prosessen. Eksemplet med løvetannengen har fått meg til å se at det er flere faktorer som spiller inn og kan påvirke hverandre og barnets utvikling av resiliens. Kunnskapen som jeg sitter igjen med når det kommer til resiliens er kanskje ikke den største, men den er større enn hva den var når jeg startet. Jeg tenker at det å øke kunnskapen om resiliens ute i barnehagene kan gi personalet bedre utgangspunkt for å styrke barna sine sterke sider, da særlig de barna man vet lever med risiko i livet sitt.

Både Kvello (2010) og Gunnestad (2007) er klare på at en viktig beskyttelsesfaktor kan være at barnet har minst et annet menneske det er 100% trygg på og at det hele tiden vet at det blir elsket for den det er og ikke på grunn av hva det kan og hvor mye det presterer. Denne personen for meg var min bestemor, hun stilte alltid opp samme hvor kaotisk livet og min tilværelse kunne være.

I løpet av denne tiden jeg har holdt på med denne oppgaven og lest litteratur meg opp på emnene jeg skriver om, har jeg kommet fra til at det er mange faktorer som kan spille inn for at barn kan klare seg godt selv om de lever med risiko. Jeg ser at i både resiliensbygging hos barn og i beskyttelsesfaktorene som kan være til hjelp for barna er det mange fellesfaktorer og likehetstrekk. Disse faktorer går som en rød tråd gjennom alt av litteratur jeg har tatt for meg, dette er faktorer som hever barnas kompetanse, selvtillit, mestring og selvfølelse. Like viktig er trygghet, kjærlighet og forutsigbarhet. Barnas personlige egenskaper må styrkes slik at

disse kan brukes til en sunn resilienutvikling, er barnet trygg på seg selv vil dette hjelpe det til å mestre utfordringer og eventuelle kriser.

Formålet med denne oppgaven var å øke min egen forståelse om både resiliens og beskyttelsesfaktorer, og jeg sitter igjen med følelsen av at det har jeg gjort, likevel tror jeg at det å jobbe med resiliens hos barn i barnehagen er en arbeidsprosess som hele tiden er i endring. Samfunnet forandrer seg og det kommer hele tiden nye utfordringer som barna skal takle. Som både voksen og førskolelærer må jeg og resten av personalet henge med på denne utviklingen slik at vi er oppdaterte og hele tiden litt i forkant i dette arbeidet.

Denne nye kunnskapen jeg har fått om både resiliens og beskyttelsesfaktorer gjennom denne oppgaveprosessen er noe jeg vil ta med meg ut i min kommende rolle som førskolelærer, både for min egen del, resten av personalet og ikke minst for barna.

LITTERATURLISTE

- Barnehageloven (2008).(2010, 18. juni). *Barnehagens formål og innhold* (barnehageloven). Hentet 13. mai 2015 fra <http://lovdata.no/lov/2005-06-17-64/§1>
- Borge, A. I. H. (2014). *Resiliens og sunn utvikling*. (2.utgave, 4.opplag). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Dalland, O. (2012). *Metode og oppgaveskriving*. (5.utgave, 2.opplag). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Gunnestad, A. (2007). *Resiliens som tilnærming i arbeid med barn som trenger særskilt hjelp*. I: Sjøvik, P (Red.), *En barnehage for alle, spesialpedagogikk i førskolelærerutdanningen*. (s. 301-322). Oslo: Universitetsforlaget.
- Kunnskapsdepartementet (2011). *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kvello, Ø. (2010). *Barn i risiko- Skadelige omsorgssituasjoner*. (1.utgave, 8. opplag). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Postholm, M.B., & Jacobsen, D.I. (2011). *Læreren med forskerblikk- Innføring i vitenskapelig metode for lærerstudenter*. (1.utgave, 5.opplag). Kristiansand: Høyskoleforlaget AS.